

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ: ΜΙΑ ΑΜΦΙΔΡΟΜΗ ΣΧΕΣΗ

Μαρία Χουντάση
Αρχαιολόγος Μ.Α.

Πριν από 30 χρόνια ο David Clarke διέκρινε τρία στάδια από τα οποία διήλθε η αρχαιολογική επιστήμη. Στο πρώτο, η αρχαιολογία απέκτησε «συνειδηση»: αναγνωρίστηκε ως επιστημονικός κλάδος και υπερέβη τα όρια της περιστασιακής ασχολίας. Το επόμενο στάδιο ήταν αυτό της «αυτο-συνειδησης», όταν δηλαδή η αρχαιολογία άρχισε να ασκεί κριτική και να αξιολογεί τις μεθόδους και τις θεωρητικές κατευθύνσεις που ακολουθούσε ως επιστήμη. Στο τελευταίο στάδιο, στο στάδιο της «κριτικής αυτο-συνειδησης», η αρχαιολογία επιχειρεί να ανιχνεύσει και να κατανοήσει το φιλοσοφικό της υπόβαθρο¹.

Η σχέση αρχαιολογίας και εθνικισμού μέσα από το πρίσμα της κριτικής θεώρησης

Σήμερα η παγκόσμια αρχαιολογία διανύει το τελευταίο στάδιο. Φιλοσοφικά ερωτήματα σχετικά με τη φύση και την κοινωνική προσφορά της αρχαιολογίας τίθενται από τους ερευνητές, προκειμένου να καθοριστεί επακριβώς ο ρόλος της. Ένα βασικό ερώτημα αυτού του είδους αφορά τη σχέση αρχαιολογίας και έθνους. Ανακαλύπτουν οι αρχαιολόγοι ένα «αντικειμενικό» παρελθόν ή δημιουργούν οι ίδιοι εναλλακτικές ιστορίες, που προβάλλονται στο παρελθόν; Πόσο επηρεάζεται το έργο του αρχαιολόγου από το κοινωνικοπολιτικό και πολιτισμικό περιβάλλον του;

Σκοπός του παρόντος άρθρου είναι να διερευνηθεί ανάλογα ερωτήματα στο χώρο της ελληνικής αρχαιολογίας, ακολουθώντας μία συγκεκριμένη μεθοδολογία, αυτή της κριτικής θεώρησης, αποδόμησης και επαναδόμησης της σχέσης αρχαιολογίας και εθνικισμού. Έχει επισημανθεί επανειλημμένως από τους μελετητές ανά τον κόσμο η αμφίδρομη σχέση αρχαιολογίας και εθνικισμού. Η αρχαιολογία αποκτά αξία, γιατί τα ευρήματά της καθορίζουν το είναι ενός έθνους και ο εθνικισμός εντείνεται όταν γίνεται προφορική κυρίως χρήση του ένδοξου παρελθόντος και των καταλοίπων του.

Εθνικισμός: Η νομιμοποίηση της επιλογής στην ιστορική μνήμη και τα αρχαιολογικά ευρήματα

Η ενασχόληση επιστημόνων με ζητήματα εθνικής ταυτότητας έχει καταδείξει ότι οι άνθρωποι έ-

χουν πολλαπλές και σύνθετες ταυτότητες, θεωρούν δηλαδή ότι ανήκουν σε πολλές και διαφορετικές ομάδες. Η δημιουργία μιας κοινής εθνικής ταυτότητας αποτελεί βασικό σκοπό πολιτικής και εθνικής ανεξαρτησίας. Πιο συγκεκριμένα, η εθνική ταυτότητα επινοήθηκε προκειμένου να προσφέρει στα μέλη των σύγχρονων κοινωνιών μια νέα βάση κοινωνικής συνοχής μέσα από τη δημιουργία της «φαντασιακής κοινότητας» του έθνους που στηρίζεται στη νέα νοηματοδότηση κοινών πολιτισμικών χαρακτηριστικών². Η εθνική ταυτότητα είναι, δηλαδή, ένας πολιτισμικός κώδικας κοινός για τα άτομα που απαρτίζουν ένα έθνος-κράτος. Διαμέσου του κώδικα αυτού επιτυγχάνεται η νομιμοποίηση του έθνους-κράτους³. Οι μηχανισμοί που τίθενται σε λειτουργία από ένα κράτος προκειμένου να επιβληθεί μια κοινή ταυτότητα στα άτομα είναι ποικίλοι.

Η ιστορική μνήμη αποτελεί έναν από τους πολιτικούς μηχανισμούς, με τον οποίο το παρελθόν διαμορφώνεται σε ιδεολόγημα εκμεταλλεύσιμο από τις δυνάμεις του παρόντος: η μνήμη γίνεται επιλεκτική, δηλαδή τα έθνη θυμούνται αυτά που επιλέγουν να θυμούνται και όχι την πραγματική τους ιστορία. Η ιστορία υφίσταται συγκεκριμένες ιδεολογικές χρήσεις, έτσι ώστε να παρουσιάζονται τα επιθυμητά ως πραγματικότητες και να διαγράφονται οι δυσάρεστες ιστορικές φάσεις. «Το ζήτημένο πάντα είναι η εθνική συνοχή, υπό την οκέπη της εκάστοτε δεσποζούσας ιδεολογίας»⁴.

Ήδη από την αρχαιότητα οι ιστορικοί σπάνια αποσκοπούσαν στην εύρεση της αντικειμενικής αλήθειας, θέτοντας τη δική τους πραγματικότητα πάνω από την πραγματικότητα των γεγονότων⁵. Πολύ αργότερα, στους χρόνους της δημιουργίας του νέου ελληνικού κράτους, το βυζαντινό πρότυπο παρακάμφθηκε εσκεμμένα, καθώς

ΤΑ ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΑ «ΕΡΓΑ»

1. Ο Πορνεώνης χρησιμοποιήθηκε και εξοικονομεί να χρησιμοποιείται προπονητικό από την πολιτική ηγεσία του τόπου. Εδώ, σε γελοιογραφία του Φ. Δημητριάδη, ο πρωθυπουργός παρουσιάζει την Ακρόπολη ως «έργο» της κυβέρνησώς του.

«ο νέος ελληνικός κόσμος δεν ήταν δυνατό να στηριχθεί στο πρότυπο μιας θεοκρατικής εξουσιαστικής πραγματικότητας», σε συστήματα δηλαδή που θύμιαν την οθωμανική εξουσία⁶. Στη σύγχρονη εποχή και ιδιαίτερα από τα μέσα του 20ού αιώνα αν έπειτα, η επιλεκτική ιστορική μνήμη συνεχίζει να υφίσταται, αν και σε πιο ήπιους τόνους. Η εκμάθηση της ιστορίας εξακολουθεί να επιφορτίζεται με τη διαμόρφωση στάσεων και την καλλιέργεια της εθνικής συνείδησης – «φρονηματικός χαρακτήρας της ιστορίας»⁷.

Ο δεύτερος μηχανισμός πολιτισμικής ομογενοποίησης είναι η πολιτική εκμετάλλευση των αρχαιολογικών ευρημάτων. Οι αρχαιότητες σε αυτή την περίπτωση αποτελούν βασικά υλικά στοιχεία που αναδεικνύονται σε φορείς ενός συγκεκριμένου συμβολικού νοήματος, το οποίο με τη σειρά του προσφέρει μια αξιόπιστη πηγή εξουσίας. Αυτός ακριβώς ο συμβολισμός άπασ και καθιερωθεί ως εξουσία μπορεί να χρησιμοποιηθεί ακόμα και για οικονομικές απολαβές υπέρ του ελληνικού κράτους⁸.

Αυτό που πρέπει να τονιστεί είναι οι αισθητικές αξίες. Η αισθητική ιδεολογία βασίζεται σε κανόνες που προέρχονται από την καλλιτεχνική αξία και την καλλιτεχνική ποιότητα: η δυναμικότητα, η συμμετρία, η ομορφία και όλα τα στοιχεία που μπορούν να χαρακτηρίσουν όχι πια ένα γάλυμα, αλλά ένα ολόκληρο κοινωνικοπολιτικό σύστημα, είναι τελικά αυτά που επιλέγονται, για να εξηγηθούν συγκεκριμένα πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα⁹. Ενώ το «αντικειμενικό» όμορφο παίζει, όταν αναφερόμαστε στους όρους «συμμετρία» και «φύσικη καθαρότητα» αυτομάτως έρχεται στο νου η κλασική εποχή του 5ου και 4ου αιώνα («Χρυσός Αιώνας»). Ιδιαίτερα στην εποχή της δημοκρατίας του νέου ελληνικού κράτους, η αναγωγή σε μία ιστορική περίοδο πανοπρηνίας εθνότητων δεν μπορούσε να εξηγηθεί τους ζητούμενους πολιτικούς-εθνικούς σκοπούς¹⁰.

Επιπλέον, ο τρόπος έκθεσης των αρχαιολογικών ευρημάτων στα μουσεία αποτελεί ένδειξη της εκμετάλλευσης των αρχαιοτήτων για πολιτικές σκοπιμότητες. Ο τρόπος αυτός ακολουθεί ένα συγκεκριμένο μοτίβο: τα αρχαιολογικά ευρήματα εκτίθενται μεμονωμένα, αποκομμένα δηλαδή από την κοινωνική πραγματικότητα που τους προσδίδει ανθρωπολογικό νόημα και ανά-

γωνα στη σφαίρα του «καλλιτεχνήματος», ενός δηλαδή εξωραϊσμένου αντικειμένου¹¹. Επιμένως, το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στο θαυμασμό του αρχαιολογικού ευρήματος και του ατόμου που το δημιούργησε, του καλλιτέχνη. Οι αρχαιότητες μετατρέπονται έτσι σε προσωποποιήσεις μιας ατομικής (καλλιτεχνικής) και εθνικής (καταγωγή του καλλιτέχνη) ιδιοφύας. Η ιδέα αυτή εντείνεται από τη χρονολογική κατάσταση των αντικειμένων: δίνοντας έμφαση στην έκθεση αρχαιολογικών «μονάδων» ορισμένων μόνο περιόδων και παραγκωνίζοντας άλλες, καταδεικνύεται η πνευματική υπεροχή του έθνους σε συγκεκριμένες χρονολογικές φάσεις της ιστορίας του. Με αυτό τον τρόπο, τα μουσεία αποτελούν μία ακόμη έκφανση εθνικού προσδιορισμού ενός λαού. Το κράτος προβάλλει μια συγκεκριμένη εικόνα μέσω της ίδρυσης μουσείων στην επικράτεια του: πρόκειται για ένα κράτος προοδευτικό, που ενδιαφέρεται για την ανύψωση του πνευματικού επιπέδου του λαού, διατηρεί και προβάλλει τα επιτεύγματα του παρελθόντος και προάγει το κοινό καλό¹². Ο εθνικός χαρακτήρας ενός μουσείου, που εμπιέριε αρχαιολογικά ευρήματα, γίνεται αδιαμφισβήτητος.

Στην Ελλάδα, μουσεία όπως το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, το Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου κ.ά. εκθέτουν τα αρχαιολογικά ευρήματα ως αντικείμενα τέχνης, δίνοντας έμφαση σε συγκεκριμένες περιόδους, κάτι που σχετίζεται με την τάση να τονίζονται συγκεκριμένες ιστορικές φάσεις. Μόνο στα νέα μουσεία ή σε νέες πτέρυγες παλαιών μουσείων, ο τρόπος έκθεσης των αρχαιολογικών ευρημάτων έχει αλλάξει, καθώς το βάρος δίνεται στην ιδέα που περιβάλλει το αντικείμενο και που σχετίζεται με το κοινωνικοπολιτικό γίνεσθαι της εποχής που το περικλείει. Μολαταύτα, στην ελληνική επικράτεια, οι περιπτώσεις αυτές περιορίζονται σε ορισμένες ιδιωτικές (Μουσείο Μπενάκη, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης-Ίδρυμα Ν.Π. Γουλανδρή) και σε λίγες κρατικές συλλογές (Νομισματικό Μουσείο κ.ά.).

Ως τρίτος μηχανισμός πρέπει να εξεταστεί ο παρεμβατισμός του κράτους σε αποφάσεις που αφορούν αρχαιολογικά θέματα. Αυτός υποδηλώνεται από το γεγονός ότι τα αρχαία που βρίσκονται είναι υπό την κατοχή του κράτους, αλλά και από τις αλλαγές διάρθρωσης στην Αρχαιολογι-

Αρχαίο ελληνικό γλυπτό, πιθανώς από τον 5ο αιώνα π.Χ., που απεικονίζει μια γυναίκα που κάθεται σε ένα θρόνο. Η φιγούρα είναι κατασκευασμένη από μαρμαίνο και είναι ένα από τα καλύτερα έργα της κλασικής εποχής.

2. Η χρήση του Παρθενώνα ως αιώνιου συμβόλου για την εξημέρωση της υστεροφρομίας πολιτικών παραγόντων. Εδώ, το ζεύγος Ξ. Ζολιάτα στο σπίτι του, για το εξώφυλλο του περιοδικού *Εικόνες* (10.3.1967).

κή Υπηρεσία, οι οποίες πολλές φορές ερμηνεύονται δύσκολα.

Για πρώτη φορά παρουσιάστηκε το στοιχείο της κρατικής κυριότητας των αρχαίων στο Νόμο ΒΧΜς' (2646) της 24ης Ιουλίου 1899: «πάντα τα εν Ελλάδι αρχαία ... κινήτα τε και ακινήτα, από των αρχαιολογικών χρόνων και εφεξής είναι ιδιοκτησία του Κράτους». Αυτό πραγματοποιήθηκε, προκειμένου να σταματήσουν οι παράνομες εξαγωγές, αλλά και λόγω της «ικανότητας» των αρχαιολογικών να συνδράμουν στον εθνικό αυτοπροσδιορισμό.

Ενώ, λοιπόν, έγινε προσπάθεια από τόσο νωρίς να υπάρξει συγκεκριμένη κρατική αντιμετώπιση των αρχαιοτήτων, στα επόμενα χρόνια φάνηκε ότι τα κρατικά-πολιτικά συμφέροντα υπερίσχυαν των διατάξεων του παραπάνω νόμου και κυρίως του μεταγενέστερου κωδικοποιημένου Ν. 5351/1932.

Οι συσχείσεις αλλαγές του κωδικοποιημένου Ν. 5351/1932¹³ αποδυναμώναν πολύ την προστατευτική ισχύ του και επηρέασαν τη λειτουργία της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, η οποία εξαρτιόταν και αυτή, όπως και η τύχη των αρχαιοτήτων, από τις διαθέσεις και τα συμφέροντα κάθε κυβερνήσεως.

Όσον αφορά στο νέο αρχαιολογικό νόμο (Ν. 3028/2002), διαπιστώνεται από όλες τις διατάξεις

μια διάχυτη υπερ-προστατευτικότητα του κράτους απέναντι στα αρχαιολογικά ευρήματα. Ειδικά, όμως, δύο σημεία καταδεικνύουν «φόβο» για τυχόν εξαγωγή και καταστροφή αρχαιοτήτων:

Α) Στο άρθρο 23 περί «Κατοχής κινητών μνημείων», παράγραφος 2, εδάφιο α, δηλώνεται ότι δεν μπορεί να δοθεί άδεια κατοχής αρχαιοτήτων σε ιδιώτη, όταν «το αρχαίο είναι ιδιαίτερα μεγάλης επιστημονικής ή καλλιτεχνικής σημασίας και είναι ανάγκη να βρίσκεται υπό την άμεση επίβλεψη του Δημοσίου». Μάλιστα, μπορεί να ανακληθεί η άδεια κατοχής, όταν κριθεί «εκ των υστέρων ότι το αρχαίο παρουσιάζει ιδιαίτερα μεγάλη επιστημονική ή καλλιτεχνική σημασία» (άρθρο 23, παράγραφος 4). Εν πρώτοις, οι διακρίσεις «επιστημονική», «καλλιτεχνική» και «εμφορική» είναι αναχρονιστικές, αν λάβει κανείς υπόψη τους αγώνες των σύγχρονων αρχαιολόγων να εδραιώσουν μια σημασιολογική, συμβολική και ανθρωπολογική αντιμετώπιση του αρχαιολογικού υλικού. Έπειτα, είναι ασφές ότι με τη διάταξη αυτή δεν καταρρίπεται τόσο η προλήψη παράνομης εξαγωγής, όσο η επιθυμία του κράτους να κρατήσει την κυριότητα σημαντικών αρχαιοτήτων, όχι τόσο γιατί μπορεί να εγγραφεί την προστασία τους (θα μπορούσε και ο ιδιώτης να επιληφθεί της προστασίας αυτής), όσο γιατί οι αρχαιότητες αυτές αποτελούν φορείς κάποιου ειδικού εθνικού νοήματος.

Β) Στο άρθρο 38 περί «Άλλης μορφής αρχαιολογικών ερευνών», παράγραφος 2, δηλώνεται ότι «η χρήση ανηκεναιτών μετάλλου ... προς διερύνηση του υπεδάφους, του βουθού ή του πυθμένα, δεν επιτρέπεται χωρίς την άδεια της Υπηρεσίας». Αντίθετα, διαφορετική μεταχείριση διαπιστώνεται τόσο σε ειδικευόμενους σε θέματα παλαιοτολογίας, των οποίων η παρουσία σε συστηματικές ανασκαφές με παλαιοτολογικές αποθέσεις απαιτείται χωρίς χορήγηση σχετικής άδειας (άρθρο 36, παράγραφος 5) όσο και σε μουσειολόγους για τη ρύθμιση διαφόρων θεμάτων μουσειολογικής πολιτικής (άρθρο 51, παράγραφος 1, εδάφιο δ). Φαίνεται έτσι μια διαφορετική αντιμετώπιση ανάμεσα σε δύο είδη επιστημονικής έρευνας: η παρουσία των μεν παλαιοτολόγων και μουσειολόγων είναι αυτονόητη, ενώ όσον αφορά στην εφαρμογή μεθόδων που ενέχουν τον κίνδυνο να προκαλέσουν ζημιά ή καταστροφή στις αρχαιοότητες απαιτείται σχετική άδεια, ακόμα και στην περίπτωση που η έρευνα αυτή διενεργείται από έγκυρους επιστημονικά φορείς.

Η σχέση αρχαιολογικής έρευνας και πολιτικών θέσεων

Έχει επισημανθεί από την κριτική αρχαιολογία ότι υπάρχουν συγκεκριμένοι τρόποι με τους οποίους το παρελθόν δημιουργείται ή παρουσιάζεται¹⁴. Ο χρόνος που έγινε αντιληπτή η σχέση αρχαιολογίας και εθνικισμού διαφέρει πολύ ανάμεσα στη Δύση και στην Ελλάδα. Στη Δύση οι θεωρητικές συζητήσεις που αναφέρονταν στους κινδύνους να επηρεαστούν οι αρχαιολογικές έρευνες από εθνικά φρονήματα έγιναν αρκετά νωρίτερα από ό,τι στην Ελλάδα, καθώς η ελληνική αρχαιολογία ήταν παγιωμένη σε προσπάθειες απόδειξης αυτούσων εθνικών φρονημάτων, όπως

3. Δύο εθνικά σύμβολα: η ελληνική σημαία και ο Παρθενώνας. Φωτογραφία από την τελευταία της 16ης επετείου της απελευθέρωσης από τον γερμανικό ζυγό. Η προσπάθεια εκμετάλλευσης του μνημείου ως ανανεωτικού συμβόλου είναι προφανής.

η αδιάλειπτη πολιτισμική συνέχεια. Ως εκ τούτου, ο τρόπος αντιμετώπισης του κινδύνου αυτού ήταν διαφορετικός ανάμεσα στους δύο κόσμους, καθώς στη Δύση το πρόβλημα τοποθετήθηκε σε σωστή βάση και αντιμετωπίστηκε καίρια, ενώ στην Ελλάδα τα ψήγματα λανθάνουσας, αλλά υπαρκτής επιρροής από εθνικιστικά φρονήματα εξακολουθούν να διέπουν τη σύγχρονη αρχαιολογική έρευνα.

Στη συνέχεια θα επιχειρήσω μια κριτική προσέγγιση των κυρίαρχων αρχαιολογικών ερμηνειών, για να καταδειχθεί ο βαθμός που επηρεάστηκε η αρχαιολογική έρευνα από την πολιτική, τόσο στη Δύση όσο και στην Ελλάδα.

Στη Δύση των αρχών του 20ού αιώνα, η αρχαιολογία απομακρύνθηκε από τον έως τότε σκοπό της, δηλαδή τη μελέτη της εξέλιξης του ανθρώπινου είδους και του πολιτισμού του, και επικεντρώθηκε στην ερμηνεία και την αφήγηση ανθρώπινων ιστοριών. Αυτή η προσπάθεια είχε ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη και την υιοθέτηση της λεγόμενης πολιτισμικής-ιστορικής προσέγγισης¹⁵. Η πολιτισμική-ιστορική προσέγγιση αναπτύχθηκε σε μια περίοδο έντονου εθνικισμού, με αποτέλεσμα η μαρξιστική ιδέα της πάλης των τάξεων να ερμηνευθεί ως η ανάγκη ένταξης των ατόμων σε μια κοινή κουλτούρα, που διαφοροποιεί το κάθε άτομο από τα άλλα, τα οποία με τη σειρά τους

ανήκουν σε άλλες κουλτούρες. Η λογική αυτή εφαρμόστηκε με ευκολία και στην αρχαιολογική ερμηνεία, εντάσσοντας τα υλικά κατάλοιπα σε ξεχωριστούς πολιτισμούς¹⁶. Σύμφωνα με αυτή τη λογική, η παραδοσιακή πολιτισμική-ιστορική προσέγγιση είναι ένα βαθιά εθνικιστικό μοντέλο αρχαιολογικής ερμηνείας.

Ακόμη και αργότερα, στις δεκαετίες του 1950 και κυρίως του 1960, όταν η Νέα Αρχαιολογία ασχολήθηκε για πρώτη φορά με την εθνολογία, άρα με ξεχωριστά και μοναδικά εθνικά σύνολα, και επιχειρήθηκε μια υπέρβαση των εθνικιστικών φρονημάτων, δεν προβλήθηκε η πραγματική αξία και η δημιουργικότητα αυτών των διαφορετικών εθνών, που μπορούσαν να προσφέρουν στη μελέτη της προϊστορίας. Αντίθετα, η Νέα Αρχαιολογία περιορίστηκε στη διατύπωση γενικοτήτων σχετικά με την ανθρώπινη συμπεριφορά υποβιβάζοντας τη σημασία συγκεκριμένων εθνικών παραδόσεων. Με την κατάδειξη της ασημαντότητας μεμονωμένων παραδόσεων, αυτομάτων μειωνόταν δραματικά η σημασία των εθνών αυτών ως πολιτισμικών ενότητων, που μπορούσαν να επιδείξουν κάτι ξεχωριστό. Αυτό είχε αρκετές πολιτικές επιπτώσεις, καθώς έτσι προστατεύονταν τα αμερικανικά συμφέροντα και δινόταν αυτοδίκαια στην Αμερική το δικαίωμα να ασκήσει την επεκτατική της πολιτική σε

βάρους εθνών που δεν είχαν κανένα πολιτισμικό «ενδιαφέρον»¹⁷.

Την τελευταία δεκαετία η επιρροή ιδεών από τη μετα-διαδικαστική αρχαιολογία είναι εμφανής. Βασική αρχή της μετα-διαδικαστικής αρχαιολογίας αποτελεί η διαπίστωση ότι κάθε αρχαιολογικό αντικείμενο ενέχει πολλαπλά νοήματα και αλληλέγγυες κωδικοποιήσεις, ενώ η αλήθεια είναι πολύ σχετική. Κατ' αυτό τον τρόπο υποβάλλει, αμφισβητεί και αποδυναμώνει την αλήθεια, όπως αυτή προβάλλεται από την ακαδημαϊκή αλλά και την πολιτική ελίτ¹⁸. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο το σχετικισμό, όπου τίποτα δεν μπορεί να υποστηριχθεί με σιγουριά και τίποτα δεν μπορεί να θεωρηθεί «αντικειμενική αλήθεια», οι μετα-διαδικαστικοί αρχαιολόγοι υποστηρίζουν ότι ο βασικός σκοπός της έρευνάς τους έχει πολιτική χροιά: σκοπός της αρχαιολογικής έρευνας είναι να αποδυναμωθούν οι αυθεντικές καταδεικνύοντας τον απόλυτο σχετικισμό και την ίση αξία όλων των ερμηνειών του παρελθόντος. Κατ' επέκταση, η προσέγγιση αυτή είναι πολιτική, αλλά και βαθιά αντι-εθνικιστική.

Στην Ελλάδα, από τις αρχές έως τα μέσα του 20ού αιώνα, οι αρχαιολογίες αναλώθηκαν σε προσπάθειες απόδειξης στο έργο τους μιας αδιόλεπτης συνέχειας της ελληνικής ιστορίας από τους προϊστορικούς χρόνους έως τη σύγχρονη εποχή. Αναμφισβήτητα, ο απόηχος των κατηγοριών του Φαυλεραυέρ το 1830 ότι οι Νεοέλληνες δεν είναι απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων ήταν ακόμα δυνατός. Στα 1830 η ρομαντική έννοια του κράτους στηριζόταν στη λεγόμενη *συνείδηση του αίματος*, την πίστη δηλαδή ότι εκείνο που μας συνδέει με τους προγόνους μας είναι το κοινό αίμα¹⁹. Η απόδειξη του αντίθετου μπορούσε εύκολα να επιτευχθεί στο επίπεδο του πολιτισμού: η πιστοποίηση της αδιάλειπτης συνέχειας του πολιτισμού από την προϊστορία έως τη νεοελληνική πραγματικότητα συνεπάγεται ασφαλή και φυλετική συνέχεια. Για παράλληλα από έναν αιώνα η ελληνική αρχαιολογία είχε πέσει σε «χειμερία νάρκη» και κατευθυνόταν από συγκεκριμένα εθνικά συμφέροντα. Οι συνέπειες δύσκολα ξεπεράστηκαν: ο απώτερος αυτός σκοπός δικαιολόγησε και νομιμοποίησε στην αρχαιολογική κοινότητα την απουσία θεωρητικών συζητήσεων και μετέτρεψε την αρχαιολογική επιστήμη στην Ελλάδα από επιστήμη με κοινωνικοπολιτικές ανησυχίες σε ιστορία της τέχνης²⁰.

Μέσα σε αυτό το κλίμα εντάσσονται και οι έρευνες του Χρ. Τσούτου στη Θεσσαλία. Η ανακάλυψη ενός απώτατου παρελθόντος, όπως είναι ο νεολιθικός πολιτισμός, εκείνη ακριβώς την περίοδο και μάλιστα στον συγκεκριμένο χώρο, τη Θεσσαλία, όπου η απελευθέρωση των εδαφών ήταν σχετικά πρόσφατη, αποκτούσε ιδιαίτερο πολιτικό νόημα²¹.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1970, η ελληνική αρχαιολογική έρευνα εξακολούθησε να επικεντρώνεται στην απόδειξη μιας ιστορικής συνέχειας, που εκκράτηθηκε στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*: «Αυτή η μοναδική στην παγκόσμια ιστορία διάρκεια και συνέχεια της ελληνικής πολιτιστικής παραδόσεως, με τα τρία κορυφώματα της [όψιμη μινωική] περίοδος, κλασικά χρόνια και περίοδος ακμής της βυζαντινής αυτοκρατο-

ρίας], μας υποχρεώνει να αναζητήσουμε τα συστατικά του «ελληνικού», όσο περισσότερο προς τα πίσω είναι δυνατόν να ανιχνευθούν»²².

Η προβολή, λοιπόν, της πολιτισμικής συνέχειας στην ελληνική ιστορία δεν μπορεί να ερμηνευθεί παρά μόνο πολιτικά. Οι εκδόσεις κυβερνήσεις προσπάθησαν να νομιμοποιήσουν την εξουσία τους υποστηρίζοντας την αδιάσπαστη ενότητα της ελληνικής ιστορίας και του ελληνικού έθνους²³. Οι αρχαιολόγοι ακολουθώντας την πολιτική αυτή μηχανορραφία και συνειδητά ή ασυνειδητά τα αρχαιολογικά συμπεράσματα διακατέχονταν από εθνικιστικές επιρροές, όπως αυτή της αδιάλειπτης πολιτισμικής, άρα και εθνικής, συνέχειας.

Μια διαφορετική, αντι-εθνικιστική, αλλά πολιτική προσέγγιση, αυτή που αναγνωρίζει το επισημολογικό απόθεμα της αρχαιολογίας, επιχειρήθηκε για πρώτη φορά στα τέλη της δεκαετίας του 1960 με τον Δ. Θεοχάρη και στα μέσα της δεκαετίας του 1970 με τον Γ. Χουρμούζιδη. Ο Θεοχάρης, στηριζόμενος στα ίδια τα αρχαιολογικά ευρήματα, εισάγει στο έργο του τις αρχές της συγκριτικής αρχαιολογίας: «πλουσιότατο υλικό ... προσφέρεται τώρα για συγκρίσεις»²⁴. Κατ' αυτό τον τρόπο υπερβαίνει το επίπεδο της απλής περιγραφής και υλοποιεί στο έργο του την ερμηνεία του νεολιθικού υλικού πολιτισμού μέσω των συγκρίσεων. Στις δεκαετίες '70 και '80 ο Χουρμούζιδης, φανερά επηρεασμένος από μαρξιστικές προσεγγίσεις, με το έργο του σημάει τις απαρχές της θεωρητικής συζήτησης των αρχαιολογικών δεδομένων, σε ακαδημαϊκό πάντα επίπεδο, αναζητώντας τις κοινωνικές και οικονομικές δομές των νεολιθικών οικισμών²⁵.

Ο χαρακτηρισμός «εθνικιστική αρχαιολογία», σύμφωνα με τον ορισμό του Τίτγκερ²⁶, αφορά στις απαρχές της ελληνικής αρχαιολογίας, όταν χρονικά αυτή εντασσόταν σε μια περίοδο αυτοπροσδιορισμού και εδραίωσης της εικόνας του πολιτικού έθνους απέναντι στις ξένες δυνάμεις. Σήμερα, ο εθνικιστικός χαρακτήρας της αρχαιολογίας φαίνεται έμμεσα. Κυρίως ανιχνεύεται σε παραδοσιακά ερμηνευτικά σχήματα, που ενισχύουν την πολιτισμική συνέχεια του ελληνικού έθνους, όπως η αντίληψη του ιστορικού χρόνου ως «γραμμικού χρόνου», ο οποίος είναι και «ο χρόνος της προόδου», και η αποδοχή στην αρχαιολογική ερμηνεία της πολιτισμικής-ιστορικής προσέγγισης. Επομένως, η εθνικιστική χροιά στα αρχαιολογικά συγγράμματα ανιχνεύεται σε στοιχεία που δίνουν έμφαση στην ενίσχυση της εθνικής ταυτότητας, όπως για παράδειγμα στοιχεία που υπογραμμίζουν την τοπική-εθνική ιστορία. Αυτά τα στοιχεία χρησιμοποιούνται ως επιχειρήματα υπέρ μιας συνέχειας στην πολιτισμική, άρα και εθνική, υπεροχή.

Σήμερα, υπάρχουν αρχαιολόγοι –ειδικά στην Αρχαιολογική Υπηρεσία– που εξακολουθούν να κατατάσσονται τα αρχαιολογικά δεδομένα βάσει «πολιτισμικών» γεγονότων που προϋποθέτει μια εθνικιστική επηρεασμένη πολιτική θέση ή προσέγγιση²⁷. Η κατάσταση στην Αρχαιολογική Υπηρεσία εξακολουθεί να επηρεάζεται από παραδοσιακές αρχές: στο δίλημμα «ιστορία ή ανθρωπολογία»²⁸ οι Έλληνες αρχαιολόγοι αυτής απαντούσαν και απαντούν «ιστορία».

Βιβλιογραφία

- ΑΒΔΕΛΑ, Ε., *Ιστορία και Ξενοκλία*, Νήσος, Αθήνα 1998.
ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, Γ., *Τα Παιδιά της Αντγής*, Καστανιώτης, Αθήνα 1969.
CLARKE, D., «Archaeology: the loss of innocence», *Antiquity* 47 (1973), σ. 6-18.
CLOGG, R. / YANAKOPOULOS, G. (eds.), *Greece under Military Rule*, Secker & Warburg, London 1972.

Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι είναι εξίσου διακινημένη η προσέγγιση να θεωρούνται όλες οι επισημοποιημένες προτάσεις απόρροια μιας εθνικιστικής αντίληψης. Όσο ελκυστική και αν φαίνεται η πρόταση πρόταση του Γ. Χαμηλάκη, ο οποίος βλέπει τις εκθέμενες αρχαιότητες σε ορισμένους αθηναϊκούς σταθμούς του ΜΕΤΡΟ ως μέσο του κράτους να επιβάλει συγκεκριμένους κανόνες ανθρώπινης συμπεριφοράς²⁹, φαίνεται πως είναι απλώς μια υπερβολή. Οι αρχαιότητες που εκτίθενται σε προσημενίες προήκουν σε σταθμούς του Μετρό μάλλον έχουν χρησιμοποιηθεί κατά το πρότυπο του σταθμού του Λούβρου στο Παρίσι. Πρόκειται περισσότερο για μια δανεισμένη ιδέα, παρά για εσκεμμένη πολιτική ενέργεια.

Συμπεράσματα

Όσο πληθύνουν οι φωνές για εμπλοκή των πολιτικών συμφερόντων στην αρχαιολογία από τη μία και από την άλλη για καταγραφή από τους αρχαιολόγους συγκεκριμένων ιστοριών που έχουν υποδεχθεί από πολιτικά κίνητρα, τόσο περισσότερο «ανούγιον» οι ορίζοντες της αρχαιολογίας. Η αρχαιολογία αποτελεί μέρος αυτού του κόσμου που ζούμε και είναι απολύτως φυσιολογικό και διάλοιο μεμπτό να επηρεάζεται από αυτόν, αρκεί να καθοριστούν σαφώς τα όρια. Ήδη πολλές εθνικές μειονότητες και αρχαιολογία σε χώρες του κόσμου λιγότερο ανεπτυγμένες γράφουν τη «δική τους αρχαιολογία»³⁰, κάτι που δεν θα μπορούσε να συμβεί αν η αρχαιολογία εξακολουθούσε να λειτουργεί «απολιτικά».

* Θερμές ευχαριστίες εκφράζονται στη δρα Α. Καρύμλη, δίχως τη συμβολή της οποίας το άρθρο αυτό θα είχε παραμείνει μια ιδέα. Επίσης, στους δρες Ι. Τουράτσουλο, Τ. Δευσνήτη του Νομισματικού Μουσείου, και Ε. Μαντζουράνη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Προϊστορικής Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, για τις κατεπείγουσες γραμμές που μου έδωσαν. Τέλος, στους καλούς συναδέλφους Δ. Σακκά, Γ. Αρμάκη, Ε. Οκονόμου, Γ. Σταμάτη και τη γλωσσολόγο Φ. Αρμάκη, για τα γόνιμα σχόλιά τους.

Σημειώσεις

1. D. Clarke, «Archaeology: the loss of innocence», *Antiquity* 47 (1973), σ. 6-18.
2. Ε. Αβελή, *Ιστορία και Σχολείο*, Νήσος, Αθήνα 1998, σ. 42.
3. Στο ίδιο, σ. 43.
4. Φ. Ηλιού, *Η μνήμη της ιστορίας και η αμνησία των εθνών*, Μακρόνησος, τόπος ιστορικής μνήμης, Πόλις, Αθήνα 1994, σ. 72.
5. Δ. Ξιφάρης, «Η «ακατάλυτη συνέχεια» του ελληνισμού: ορισμένες επικρατές σκέψεις για την «έθνική ιστορία», *Θέσεις* 42 (1993), σ. 59.
6. Β. Κρεμμυδάς, «Υποδοχή των ευρωπαϊκών ιδεών από τον ελληνισμό στο τέλος της Τουρκοκρατίας», *Θέσεις* 42 (1993), σ. 31.
7. Αβελή, ό.π., σ. 36.
8. Y. Hamilakis / E. Yaloufi, «Antiquities as symbolic capital in modern Greek society», *Antiquity* 70 (1996), σ. 118-120.
9. V. Lambropoulos, «The aesthetic ideology of the Greek quest for identity», *Journal of Modern Hellenism* 4 (1987), σ. 19.
10. Γ. Ανδρέου, *Τα Παιδιά της Αντιγόνης*, Καστανιώτης, Αθήνα 1998, σ. 25.
11. Sp. R. Crew / J. E. Sims, «Locating authenticity: fragments of a dialogue», στο I. Karp / St. D. Lavine (επιμ.), *Exhibiting Cultures: the Poetics and Politics of Museum Display*, Smithsonian Institution Press, Washington 1990, σ. 165.

12. C. Duncan, «Art Museums and the ritual of citizenship», στο I. Karp / St. D. Lavine (επιμ.), *Exhibiting Cultures: the Poetics and Politics of Museum Display*, Smithsonian Institution Press, Washington 1990, σ. 93.
13. Β.Δ. 634/1960, Ν.Δ. 4543/1966 (άρθρο 8), Ν.Δ. 6/1968 (άρθρο 50), Ν.Δ. 126/1969, Ν. 159/1975 (άρθρο 1), Ν. 654/1977 (Β. Πετράκος, *Δικαίωμα για την Αρχαιολογική Νομοθεσία*, ΤΑΠ Δημοκρατία Αρχαιολογικό Δελτίου αρ. 29, Αθήνα 1982, σ. 26-28).
14. Μ. Μελάς, *Η αρχαιολογία σήμερα: κοινωνική-πολιτιστική θεωρία, ανθρωπολογία και αρχαιολογική ερμεία*, Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α. Καρδαμίτση, Αθήνα 2003, σ. 96.
15. Br. Trigger, «Romanticism, nationalism, and archaeology», στο Ph.L. Kohl / Cl. Fawcett (επιμ.), *Nationalism, Politics and the Practice of Archaeology*, Cambridge University Press, Cambridge 1995, σ. 269.
16. Br. Trigger, *Artifacts & Ideas: Essays in archaeology*, Transaction Publishers, New Brunswick 2003, σ. 4.
17. Br. Trigger, «Alternative archaeologies: Nationalist, colonialist, imperialist», *MAN* 19 (1984), σ. 366.
18. Trigger, «Romanticism...», ό.π., σ. 263.
19. Α. Κυριακίδου-Νέστορος, *Η αγωγή της ελληνικής λαογραφίας*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 25.
20. K. Kotsakis, «The powerful past: theoretical trends in Greek archaeology», στο I. Hodder (επιμ.), *Archaeological Theory in Europe. The Last Three Decades*, Routledge, London 1991, σ. 67-68.
21. Α. Καρύμλη, «Όψεις και αναγνώσεις της Νεολιθικής Εποχής: η περίπτωση του Αγίου», *Αρχαιολογία* 80 (2001), σ. 69.
22. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος 1, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1970, σ. 9.
23. Για συγκεκριμένα παραδείγματα, βλ. R. Clogg / G. Yannopoulos (επιμ.), *Greece under Military Rule*, Secker & Warburg, London 1972.
24. Δ. Ξιφάρης, *Η αγωγή της θεολογικής προϊστορίας*, Φιλολογία Εταιρεία Βόλου, Βόλος 1967, σ. 8.
25. Γ. Χουρμούζης, «Εισαγωγή στο νεολιθικό τρόπο παραγωγής. Α' μέρος, Ανθρωπολογία 1 (1980), σ. 118-129 ο ίδιος, «Εισαγωγή στο νεολιθικό τρόπο παραγωγής. Β' μέρος, Ανθρωπολογία 2 (1981), σ. 39-49.
26. Trigger, «Alternative...», ό.π., σ. 35-48.
27. M. Diaz-Andreu / T. Champion, «Nationalism and archaeology in Europe: an introduction», στο M. Diaz-Andreu / T. Champion (επιμ.), *Nationalism and archaeology in Europe*, UCL Press, London 1996, σ. 11.
28. Kotsakis, ό.π., σ. 76.
29. Y. Hamilakis, «Antiquities Underground», *Antiquity* 75 (2001), σ. 35-36.
30. I. Hodder, *Theory and Practice in Archaeology*, Routledge, London 1992, σ. 129.

Archaeology and Nationalism: a Mutual Relationship

María Chountasi

Today, when a critical approach to world archaeology is necessary, there are many scholars who ask philosophical questions about the nature and social contribution of archaeology in order to clarify its role. Such an essential question is dealing with the relationship of archaeology with nation. Do archaeologists discover an 'objective' past or do they create on their own alternative histories, which then they project in the past? How the socio-political and cultural environment influences the archaeologist's work?

This article aims to explore such issues in the field of Greek archaeology and, by adopting the methodology of critical evaluation, to define the relationship of archaeology and nationalism. Scholars from all over the world have already underlined the mutual character of this relationship. On the one hand, archaeology seems to become valuable when its findings can define the identity of a nation; and on the other, nationalism seems to be enhanced by using the "glorious" past and its remnants; Greek archaeology is not an exception to this common practice.

M.Ch.

CREW, Sp.R. / SIMS, J.E., «Locating authenticity: fragments of a dialogue», στο I. Karp / St. D. Lavine (επιμ.), *Exhibiting Cultures: the Poetics and Politics of Museum Display*, Smithsonian Institution Press, Washington 1990, σ. 159-175.

DIAZ-ANDREU, M. / CHAMPION, T., «Nationalism and archaeology in Europe: an introduction», στο M. Diaz-Andreu / T. Champion (επιμ.), *Nationalism and Archaeology in Europe*, UCL Press, London 1996, σ. 1-20.

HAMILAKIS, Y., «Antiquities Underground and the ritual of citizenship», στο I. Karp / St. D. Lavine (επιμ.), *Exhibiting Cultures: the Poetics and Politics of Museum Display*, Smithsonian Institution Press, Washington 1990, σ. 88-103.

ΗΛΙΟΥ, Φ., *Η μνήμη της ιστορίας και η αμνησία των εθνών*, Μακρόνησος, τόπος ιστορικής μνήμης, Πόλις, Αθήνα 1994, σ. 72-82.

ΘΕΟΧΑΡΗΣ, Δ., *Η αγωγή της θεολογικής προϊστορίας*, Φιλολογία Εταιρεία Βόλου, Βόλος 1967.

HAMILAKIS, Y. / YALOUFI, E., «Antiquities as symbolic capital in modern Greek society», *Antiquity* 70 (1996), σ. 117-127.

HAMILAKIS, Y., «Antiquities Underground», *Antiquity* 75 (2001), σ. 35-36.

HODDER, I., *Theory and practice in archaeology*, Routledge, London 1992.

ΚΑΡΥΜΛΗ, Α., «Όψεις και αναγνώσεις της Νεολιθικής Εποχής: η περίπτωση του Αγίου», *Αρχαιολογία* 80 (2001), σ. 67-71.

KOTSAKIS, K., «The powerful past: theoretical trends in Greek archaeology», στο I. Hodder (επιμ.), *Archaeological Theory in Europe. The last three decades*, Routledge, London 1991, σ. 67-68.

KREMMYDAS, B., «Υποδοχή των ευρωπαϊκών ιδεών από τον ελληνισμό στο τέλος της Τουρκοκρατίας», *Θέσεις* 42 (1993), σ. 31.

ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ-ΝΕΣΤΟΡΟΣ, Α., *Η θεωρία της ελληνικής λαογραφίας*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Θεσσαλονίκη 1986.

LAMBROPOULOS, V., «The aesthetic ideology of the Greek quest for identity», *Journal of Modern Hellenism* 4 (1987), σ. 9-24.

ΜΕΛΑΣ, Μ., *Η αρχαιολογία σήμερα: Κοινωνική-πολιτιστική θεωρία, Ανθρωπολογία και Αρχαιολογική ερμεία*, Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α. Καρδαμίτση, Αθήνα 2003.

ΞΙΦΑΡΗΣ, Δ., «Η «ακατάλυτη συνέχεια» του ελληνισμού: ορισμένες επικρατές σκέψεις για την «έθνική ιστορία», *Θέσεις* 42 (1993), σ. 57-80.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β., *Δικαίωμα για την Αρχαιολογική Νομοθεσία*, ΤΑΠ Δημοκρατία Αρχαιολογικό Δελτίου αρ. 29, Αθήνα 1982.

TRIGGER, Br., «Alternative archaeologies: Nationalist, colonialist, imperialist», *MAN* 19 (1984), σ. 355-370.

—, «Romanticism, nationalism, and archaeology», στο Ph.L. Kohl / Cl. Fawcett (επιμ.), *Nationalism, Politics and the Practice of Archaeology*, Cambridge University Press, Cambridge 1995, σ. 263-78.

—, *Artifacts & Ideas: Essays in Archaeology*, Transaction Publishers, New Brunswick 2003.

ΦΕΚ 153, μέρος 11, αριθμ. 3028 για την προετοιμία των Αρχαιολογικών και εν γένει της πολιτιστικής Κληρονομιάς, 28 Ιουνίου 2002.

ΧΟΥΡΜΟΥΖΗΣ, Γ., «Εισαγωγή στο νεολιθικό τρόπο παραγωγής. Α' μέρος, Ανθρωπολογία 1 (1980), σ. 118-129.

—, «Εισαγωγή στο νεολιθικό τρόπο παραγωγής. Β' μέρος, Ανθρωπολογία 2 (1981), σ. 39-49.